

be established on the basis of the interpretation of the provisions of Art. 438 of the Criminal Code and relevant norms of IHL. The list of special victims should be determined depending on the type of armed conflict.

It was established that the use of the term «national values» to designate the subject of the crime provided for in Art. 438 of the Criminal Code, provides broader criminal protection of important objects on the territory of Ukraine, compared to the term «cultural values», criminal protection of which is provided by IHL norms. Promising in the context of further scientific and theoretical development is the proposal to differentiate criminal liability for violations of laws and customs of war by singling out in independent parts of the article encroachments on objects that require special (enhanced) protection.

It is emphasized that the scope of IHL norms is limited to time (and possibly the situation) of an armed conflict of an international or non-international nature. At the same time, the provisions of national regulatory legislation regarding definitions of armed conflicts do not coincide with the corresponding provisions of IHL.

Keywords: violation of the laws and customs of war, war crimes, international crimes, the object of the crime, the subject of the crime, victim, international humanitarian law, international armed conflict, non-international (internal) armed conflict, International Criminal Court, Rome Statute, armed aggression, national values, cultural values.

DOI: 10.33766/2524-0323.100.74-85

УДК: 343.9.018

Денисов С. Ф., доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права та кримінології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

e-mail: dsf7002@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1218-0016>

Тимчук О. Л., кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права юридичного факультету

Національного університету «Запорізька політехніка (м. Запоріжжя, Україна)

e-mail: LLIOSA2010@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7287-8945>

КОНЦЕПЦІЯ АНОМІЇ В КРИМІНОЛОГІЇ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

У концепції Е. Дюркгайма аномія означає такий стан суспільства, при якому стара ієрархія цінностей зруйнована, а нова не виникла або не може закріпитися. Тобто аномія виникає тоді, коли в певній сфері суспільного життя немає загальноприйнятих стандартів, які б регулювали поведінку індивідів. Аномія як прояв соціальної дезорганізації є джерелом злочинності, самогубств та інших девіацій. Наголошено на тому, що саме теорія Е. Дюркгайма заклала основу для вивчення феномену аномії.

Подальший розвиток концепції аномії пов'язаний з американським соціологом Р. Мертоном. На відміну від Е. Дюркгайма, Р. Мертон розглядав аномію як результат

конфлікту між «культурою» і «соціальними структурами». Аномія виражає такий розпад у культурній структурі, коли існує гостре розходження між культурними нормами та соціально схваленими можливостями людей, як членів певних груп, діяти згідно з цими культурними нормами. Прихильники інституціональної теорії аномії висунули гіпотезу, згідно з якою надмірний акцент на економічних цілях, сукупно з девальвацією неекономічних інститутів в суспільстві, призводить до зростання злочинності.

У статті проаналізована специфіка аномії в перехідних суспільствах, включаючи Україну. Охарактеризовані емпіричні індикатори аномії в сучасному світі. Наголошено на тому, що найбільш важливими індикаторами соціальної аномії в її дюркгаймівській версії є умисні вбивства, самогубства та корупція. Індекс умисних вбивств та індекс самогубств у сукупності складає індекс насильства, який характеризує масштаби соціальної патології. За індексом насильства найгірша у світі ситуація фіксується в Лесото, ПАР та Гайані. Мінімальна соціальна патологія в трьох державах Азії – це в Індонезії, Йорданії та Брунеї. Найнижча корупція – у західних державах та окремих країнах Східної та Південно-Східної Азії, а найвища – у деяких мусульманських та африканських. Ситуація в Україні є складною як за індексом насильства, так і за індексом корупції.

Ключові слова: кримінологія, соціологія, суспільство, девіація, аномія, вбивство, самогубство.

Постановка проблеми. Серед багатьох важливих питань кримінологічної теорії особливе місце має пошук детермінант злочинності та причин вчинення окремих злочинів. Однією з доволі впливових теорій причин девіантності є концепція аномії, яка в різних версіях має багатьох прихильників у світовій кримінології. Видатний американський соціолог Т. Парсонс вважав аномію одним із центральних понять суспільних наук. У наш час існують досить різні інтерпретації аномії. Так у рамках соціосинергетичного підходу аномія розглядається як зростання соціальної ентропії системи, що проявляється в неузгодженості ціннісно-нормативних підстав суспільного життя. Зустрічається тлумачення аномії як амбівалентного явища, як процесу і способу руйнування ustalених структур, розчищення соціального простору та підготовки місця для нових соціальних практик. Прийнято вважати, що аномія, як ерозія моральних норм і спільних цінностей, веде до дезорганізації суспільства, гальмує соціально-економічний розвиток та перешкоджає політичній модернізації держави. Загальновідомо, що аномія особливо притаманна *перехідним суспільствам, включаючи українське.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з проблемою аномії, аналізували окремі українські кримінологи (В. Дрьомін, В. Давиденко, М. Роговенко, О. Литвинов) та соціологи (Є. Головаха, Ю. Шаргородський). Водночас чимало аспектів проблематики аномії залишаються дискусійними. Невивченою в українській кримінології залишається практична операціоналізація поняття аномії, зокрема, індикатори її прояву в різних державах. Зважаючи на це, кримінологічний аналіз різних аспектів аномії видається досить актуальним.

Формулювання цілей. Мета статті – проаналізувати генезу поняття і сутності аномії в історії соціологічної/кримінологічної теорії, дослідити сучасні підходи до цього явища, здійснити перевірку емпіричних індикаторів аномії в різних державах світу та в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. Поняття «аномія» в сучасному розумінні вперше використав у 1885 р. французький філософ Ж. М. Гюйо, який розглядав аномію як позитивне суспільне явище, прояв індивідуальної свободи та оригінальності. Детальний аналіз аномії здійснив відомий французький соціолог Еміль Дюркгайм, який у цілому під аномією розумів недостатній ступінь регуляції суспільством поведінки індивідів, тобто надавав їй негативного сенсу. У своїй праці «Про розподіл суспільної праці» (1893 р.) цей учений оцінював аномію як одну з форм аномального розподілу праці, коли він не призводить до соціальної солідарності. У концепції Е. Дюркгайма аномія може бути двох видів – короткочасна (у період кризи) і хронічна, властива бізнес-середовищу. Французький соціолог вважав, що сучасне йому європейське суспільство перебуває в стані аномії: «Криза і стан аномії в промисловому світі не тільки постійні явища, але навіть, можна сказати, нормальні» [1]. Короткочасна аномія, на думку Е. Дюркгайма, носить, скоріше, тимчасовий характер, оскільки виникає в момент переходу від суспільства з механічною до суспільства з органічною солідарністю і виражає «функціональну неузгодженість».

Відомо також, що Е. Дюркгайм використав явище аномії при дослідженні причин самогубств. На його думку, соціальні правила відіграють важливу роль у регуляції життя людей; норми управляють їхньою поведінкою, і люди знають, що слід очікувати від інших, а також що інші чекають від них. Життєвий досвід людей більш-менш відповідає очікуванням, обумовленим соціальними нормами. Однак під час криз або радикальних соціальних змін, наприклад, у зв'язку зі спадом ділової активності та інфляцією, життєвий досвід людей перестає відповідати ідеалам, втіленим у нормах суспільства. У результаті порушується суспільний порядок і відбувається дезорієнтація людей. Е. Дюркгайм виявив, що під час несподіваних економічних спадів і підйомів рівень самогубств, як правило, вище за звичайний. Французький соціолог вважав, що несподіваний занепад і процвітання пов'язані з «порушенням колективного порядку». За таких умов соціальні норми руйнуються, відбувається дезорієнтація людей, виникає аномія; усе це сприяє девіантній поведінці [2].

Найбільш ефективним засобом протидії поширенню аномії в суспільстві Е. Дюркгайм вважав моральне виховання. Хоча погляди Е. Дюркгайма і зазнавали критики, основна думка про те, що соціальна дезорганізація, тобто стан суспільства, коли культурні цінності, норми та соціальні взаємозв'язки відсутні, слабшають або суперечать один одному, є причиною девіантної поведінки, і в наш час вважається загальноновизнаною.

Праці Е. Дюркгайма створили основу для подальшого вивчення аномії. Ці проблеми знову потрапляють у поле зору соціологів після світових воєн, а також значних економічних і соціальних криз. Зокрема, інтерес до майже забутої дюркгаймівської концепції відродився після виходу у 1938 р. статті видатного американського соціолога Роберта Мертона «Соціальна структура та аномія». Він суттєво трансформував погляди Е. Дюркгайма на аномію [3, с. 284-289]. Причину виникнення аномічних ситуацій Р. Мертон вбачав в певних умовах людського середовища, у межах якого він виділяє соціальну та культурну структури. Культурна структура являє собою комплекс тих цінностей і норм, які вказують на поведінкову орієнтацію членів суспільства або груп, а під соціальною структурою припускається той комплекс суспільних взаємин, у якому існують члени суспільства або групи. Р. Мертон зазначав, що в американському суспільстві (деякою мірою й в інших індустріальних суспільствах) загальноновизнані цінності наголошують на матеріальному успіхові, а засобами, які ведуть

до нього, вважаються самодисципліна й наполеглива праця. Насправді ж такі сподівання не витримують випробування досвідом, тому що більшість тих, хто перебуває в невідповідному становищі, мають досить обмежені можливості для просування вгору або й узагалі жодних. Таким чином, ті, хто не «досягає успіху», вважають, що їм не судилося зробити матеріальний поступ. За такої ситуації ці невдахи відчувають велику спокосу просунутися вгору будь-якими засобами, включаючи незаконні. Отже, згідно з Р. Мертоном, девіантна поведінка – це побічний продукт економічної нерівності [4, с. 127]. Таким чином, для Р. Мертона аномію створює саме обмеженість наявних засобів досягнення поставленої мети, тобто проблема зміщується з відсутності регулювання в сучасному індивідуалістичному світі, як і в Е. Дюркгайма, – до соціальної нерівності в суспільстві споживання.

Після виходу публікацій Р. Мертона теорія аномії домінувала в кримінологічній літературі протягом 50-60-х рр. XX ст., а пізніше спостерігалось певне зниження інтересу до цієї концепції. Чергове «вродження» теорії аномії відбулося у 80-90-х рр. XX ст. Зокрема, спираючись на теорію аномії, Дж. Блау та П. Блау (1982 р.) на макrorівні вивчали зв'язок між нерівністю та насильницькими злочинами в США. Ці вчені вважають на те, що значна економічна і соціальна нерівність може збільшити злочинність у демократичних суспільствах. Крім того, розвиваючи ідею Е. Дюркгайма про те, що нерівні можливості можуть призвести до аномії, зазначені американські кримінологи стверджують, що надмірна соціально-економічна нерівність може породжувати повсюдну відсутність спільних норм, невдоволення та розчарування [5].

На увагу заслуговують також американські кримінологи С. Месснер і Р. Розенфельд, які, ґрунтуючись на концепції Р. Мертона, виклали теорію інституціональної аномії. Ці вчені висунули гіпотезу, згідно з якою надмірний акцент на економічних цілях, разом із девальвацією неекономічних інститутів в суспільстві, призводить до зростання рівня злочинності [6]. Ключовим поняттям теорії інституціональної аномії є інституційний баланс влади з різних соціальних інститутів. Кожен соціальний інститут має власну функцію в суспільстві, а його стабільний розвиток допомагає встановити норми, цінності, систему соціальних ролей і вірування в суспільстві. С. Месснер і Р. Розенфельд виділяють чотири основні інститути сучасного суспільства (економіка, сім'я, освіта, держава) і припускають, що в ідеальному суспільстві між ними існує рівновага. В американському суспільстві такий баланс відсутній та економіка домінує над іншими інститутами, які самі починають служити суто економічним інтересам. Таке суспільство змушує індивіда надавати перевагу економічному успіху над іншими цілями і схвалює будь-які засоби його досягнення. Результатом цього є обмеження можливостей неекономічних інститутів, порушення їх функціональності, включаючи функцію превенції злочинів. Зазначені кримінологи наголошують, що аномія зростає коли, з одного боку, економічні цінності та цілі домінують над неекономічними цінностями, а з іншого, ослаблені неекономічні інститути не можуть забезпечити законні шляхи досягнення суспільних цілей. Таким чином, розширення впливу інститутів сім'ї чи держави може зрівноважити домінування економічних цінностей і зменшити рівень аномії [6]. В останні роки теорія аномії надихнула на дослідження на макrorівні, присвячені питанню про вплив на рівень злочинності економічних та неекономічних інститутів суспільства. Зокрема, ця концепція була перевірена в міждержавних дослідженнях, коли низькі соціальні витрати держави «загального добробуту» розглядалися як показник домінування економіки в суспільстві.

Західні вчені в рамках теорії аномії звертають увагу на те, як макросоціальні фактори впливають на соціальні цінності й норми, які обмежують поведінку людей, тим самим висуваючи на перший план механізми макро- та мікрорівня в злочинній поведінці. Відповідно до теорії аномії, дослідження на макрорівні підтверджують роль соціальної та економічної нерівності, економічного домінування та різких соціальних змін у динаміці злочинності. Однак ці дослідження обмежені тим, що в них зазвичай не вивчалася роль соціальних цінностей (або відсутність цінностей) в опосередкованні впливу цих характеристик на рівень злочинності. Теорія аномії надихнула на створення різних методологічних і теоретичних стратегій виявлення проявів аномії на індивідуальному рівні. Учені зосередилися на ролі можливостей та субкультури у визначенні того, як люди адаптуються до заблокованих можливостей, і вони стверджували, що аномія призводить до індивідуальної напруги, яку можна виміряти, зосередивши увагу на невідповідності цілей та засобів, сприйнятті обмежених життєвих шансів, відносної депривації та суб'єктивної незадоволеності фінансовим становищем. Оскільки кожен із цих методів забезпечує принаймні деяке підтвердження обґрунтованості зазначених механізмів, теорії напруги та аномії продовжуватимуть спрямовувати дослідження індивідуальних відмінностей у злочинній поведінці. Тому багаторівневі дослідження, що пов'язують макро- та мікрорівні, імовірно, будуть особливо цінними для повної перевірки теорії аномії [7].

Наведені вище концепції аномії є соціологічними, тобто розглядають її як соціальний феномен. Існують також психологічні підходи, які розуміють аномію лише як стан окремого індивіда. При цьому нерідко простежується певна тенденція до підміни соціологічного поняття аномії психологічними концепціями, натомість ще Р. Мертон слушно зазначав, що «психологічне поняття аномії є складовою частиною соціологічного поняття аномії, а не заміником для нього» [3, с. 283]. Концепція аномії в різних інтерпретаціях застосовується багатьма сучасними вченими при дослідженні злочинності та інших видів девіацій.

Масова аномія в пострадянських країнах має істотну специфіку. Політичні та соціально-економічні реформи супроводжувалися зміною ціннісних орієнтацій та радикальною зміною законодавства. Співіснування колишньої нормативно-ціннісної системи і нової супроводжувалося конфліктами, моральними колізіями, дезорганізованістю в суспільстві. На думку Ю. Шайгородського, аномія виявляється передусім у падінні моралі, у втраті «еталонності» ціннісної системи старшого покоління, у неповазі до закону, у поширенні правопорушень і жорстокості. Українське суспільство все ще перебуває в стані ціннісного «вакууму» [8, с. 22]. У країнах, де зміна ціннісно-нормативної системи пов'язана зі значним погіршенням соціально-економічної ситуації, наслідки аномії є набагато важчими: спостерігається суттєве зростання різних форм девіантної поведінки, високий ступінь песимізму, цинізму, недовіри до політичних інститутів [9, с. 93-94]. На це звертають увагу й інші українські вчені [10, с.71]. Знаний кримінолог В. Дрьомін, аналізуючи ситуацію в Україні, наголошує на соціальній аномії, деформації цінностей на індивідуальному та колективному рівнях, відвертому правовому нігілізмі. Вирішення проблеми стримування злочинності пов'язано з формуванням особливого морального клімату суспільстві, унаслідок чого будь-який злочин у громадській свідомості має проявляти себе як антицінність. У протилежному випадку, на думку В. Дрьоміна, слід визнати, що Р. Мертон мав рацію, стверджуючи, що такі дисфункціональні явища, як злочинність, деморалізація, психічні

розлади тощо виявляються, по суті, нормальними реакціями на ненормальне середовище [11, с. 238]. Ці процеси ілюструють дослідження вчених на предмет специфічних проявів аномії в пострадянських суспільствах

Відомі українські кримінологи О. Литвинов та Ю. Орлов, аналізуючи формування фронтирів у національному вимірі, зазначають, що гостро аномійні суспільства можна віднести до таких у зв'язку з: а) транзитивними станами; б) іманентною (історично зумовленою) аномійністю; в) активним соціальним сприйняттям ефектів постмодерну. На думку цих учених, в українському суспільстві поєднуються й елементи транзитивності, і іманентної, і постмодерної аномійності. Перша (транзитивна аномія) визначається загалом відомими процесами руйнації комуністичного метанаративу, намаганнями долучитися до капіталістичної, ліберально-демократичної традиції. Друга і третя – суперечностями соціально-часових розривів [12, с. 96].

У цілому теорію аномії можна вважати однією з доволі переконливих спроб пояснення девіантної поведінки, включаючи й злочинність. Проте важливим завданням кримінології є не лише теоретико-методологічний аналіз аномії, але й спроба її емпіричної верифікації, зокрема встановлення індикаторів ступеня аномійності конкретного суспільства (держави). Аномія як така продукує різні форми девіантної поведінки, проте найбільш важливими індикаторами соціальної аномії в її дюркгаймівській версії є, на наш погляд, умисні вбивства, самогубства (хоча не всі суїциди, власне, аномічні) та корупція. Індекс умисних вбивств та індекс самогубств (кількість цих дій на 100 тис. жителів) у сукупності складають індекс насильства, який характеризує масштаби соціальної патології суспільства. Іноді показниками аномії вважають ще й деякі інші соціальні індикатори, зокрема, вживання алкоголю на душу населення, кількість осіб, які вживають наркотики, кількість розлучень, кількість абортів, підліткову вагітність та деякі інші. Проте, на наш погляд, такі показники не є релевантними, оскільки або взагалі не характеризують аномію (вживання алкоголю, аборти) або можуть бути пов'язані з нею лише побічно (наркоманія, розлучення).

За індексом насильства найгірша у світі ситуація фіксується в африканських Лесото (132) і ПАР (57) та в південноамериканській Гайані (61). Є держави з аномально високим індексом вбивств, але низьким індексом самогубств (Ямайка, Венесуела, Гондурас). Існують і прямо протилежні приклади (Південна Корея, Японія, Словенія). При всьому в розвинутих державах індекс суїцидів вищий, ніж індекс убивств, натомість у країнах Африки, Азії та Латинської Америки в основному навпаки. У деяких державах співвідношення вбивств і самогубств приблизно однакове (Судан, ЦАР, Східний Тимор, Парагвай). Найкраща ситуація з насильством в трьох мусульманських державах Азії – Індонезії (3), Йорданії (3) та Брунеї (3). Низькі показники насильства властиві ще низці цілком різних за економічним розвитком, політичною системою та культурною специфікою держав, зокрема Мальдівам (3,5), Алжиру (3,9), Кіпру (4,4), Греції (4,4), Вірменії (4,5), Туреччині (4,9). Для порівняння: в Україні цей показник становить 24, у США – 20,8, в Індії – 16, у Польщі – 10, у Китаї – 7,2 [13].

При оцінці держав за різними проявами аномії слід враховувати, що така оцінка має бути комплексною і диференційованою. Зокрема, немає підстав вважати саме Індонезію, Йорданію та Брунеї найбільш передовими державами світу, хоча в аспекті соціального насильства вони досить благополучні. Вочевидь, ПАР також не є світовим аутсайдером, хоча рівень насильства там дуже високий. Убивства, на наш погляд, є більш яскравим проявом аномії, ніж суїциди як аутоагресивні дії; окрім того, при-

чини самогубств більш різноманітні та часто не пов'язані з моральним станом суспільства або конфліктом норм/цінностей. Так у багатьох державах Азії, Африки та Латинської Америки домінують традиціоналістські цінності, у яких акцент робиться на відповідність суспільним нормам, а не на індивідуальних прагненнях. Люди в таких суспільствах переважно негативно ставляться до суїцидів [14, с. 86]. Таким чином, низький індекс соціального насильства може відображати панування консервативних цінностей і відповідної моралі над секулярно-раціональними. Характерно, що своєю «високою моральністю» переважно пишаються держави з авторитарними політичними режимами, які протиставляють себе західній цивілізації з її секулярними ліберальними цінностями, як неприйнятними для них. Така ідеологія має консервативну функцію і спрямована на збереження влади правлячої верхівки під прикриттям патріархальних цінностей та захисту населення від «згубного» впливу модернізації. Саме такою є ідеологія, зокрема, комуністичних КНДР та Китаю, ісламістських Ірану та Саудівської Аравії, мілітаристської шовіністичної Росії. Цікаво, що дослідження свідчать про зовсім інші тенденції в сучасному західному суспільстві, які проявляються останні 10-15 років. Зокрема, підлітки і молодь на Заході все менше починають вживати спиртне і наркотики, палити. Стрімко падає також «популярність» сексу. Ця тенденція проявляється в усіх розвинутих державах Європи, США, Канаді, Австралії, Японії та Південній Кореї. Тобто сучасна західна молодь значно менш розбещена й більш законослухняна, ніж у минулому [15, с. 32].

Ще одним яскравим індикатором аномічності суспільства є корупція. Аналіз даних рейтингу «Transparency International» засвідчує, що найменш корумпованими є західні держави, що не є дивним. Зокрема, найнижча корупція в трьох розвинутих західних державах – у Данії, Новій Зеландії та Фінляндії. Низька або нижче середнього корупція в Японії, Сінгапурі, Південній Кореї, Ізраїлі, окремих державах Центрально-Східної Європи, Вест-Індії та Перської Затоки. Індекс корупції вище за середній у державах Латинської Америки. У державах інших культур (цивілізацій) рівень корупції в цілому є значно вищим. Найкорумпованішими є деякі мусульманські країни, окремі держави Африки та Латинської Америки. Так, у 2021 р. найвищий індекс корупції в Південному Судані, Сомалі та в Сирії. Індекс корупції в Україні також дуже високий (32 бали; 123 місце у світі) [16].

Якщо додати до корупції індекс насильства, то з окремих регіонів світу найгірше аномія проявляється в більшості держав Африки, Центральної Америки, пострадянських країнах. Водночас взаємозв'язок різних індикаторів аномії неоднозначний: є держави, у яких окремі прояви соціальної аномії є високими, а інші – низькими. Наприклад, у багатьох розвинутих державах низький індекс умисних вбивств та корупції, але високий індекс самогубств; у деяких країнах, які розвиваються, протилежна ситуація. У цілому найбільш благополучними в аспекті аномії є Скандинавські держави, Швейцарія, Нідерланди, Нова Зеландія, Сінгапур, у яких індекс убивств та корупції є дуже низьким. Водночас у зазначених державах, окрім Сінгапуру, вищим за середній є індекс суїцидів. Натомість у таких державах ЄС, як Греція і Кіпр, низьким є індекс умисних убивств та самогубств, проте доволі висока корупція.

Своєрідним різновидом аномії є патологія морального зв'язку, яка проявляється в надмірному звуженні моральної спільноти, з якої людина себе ідентифікує. Це описаний Е. Бенфідом так званий «аморальний фамілізм» [17, с. 198]. Таке явище говорить про поширення аномічних практик і поступове заміщення ними «офіційної»

культури, громадянськості та суспільного блага. Це також свідчить про те, що орієнтація на сім'ю не є позитивною сама собою, адже може призводити до корупції та інших форм злочинності. Цей висновок підтверджується даними, отриманими на базі Світового дослідження цінностей Р. Інглхарта: культури і країни, у яких найбільш яскраво виражена цінність великої родини, виявляються найбільш корумпованими. З-поміж держав Європи класичним прикладом низької соціальної довіри та важливості родини як основи для соціальної співпраці є Південна Італія та Греція, у яких процвітає корупція [18, с. 103]. Водночас зустрічається твердження про те, що в умовах аномії корупція сама собою не деструктивна, тому що в системі, де вона є регулятивною, корупція сприяє підтримці соціального «замовлення» [19].

Реальна ситуація в Україні, як і можна було очікувати, є невтішною: індекс умисних вбивств і самогубств у нас значно вище за середньоєвропейський, а корупція масово поширена, про що вже зазначалося. Соціологи також указують на масову аномію деморалізованість українського суспільства. Так, за даними Інституту соціології НАН України, індекс аномії в нашій державі в період 2020-2021 рр. зріс з 12.1 до 12.6 балів [20].

Висновки. Автором першої цілісної концепції аномії був Е. Дюркгайм, який висунув припущення, що в сучасних суспільствах традиційні норми та стандарти руйнуються, не знаходячи собі заміни. Аномія виникає тоді, коли в певній сфері суспільного життя немає очевидних стандартів, які б регулювали поведінку людей. У нестабільних суспільствах в умовах соціальної дезорганізації аномія загострюється, наслідком чого є зростання кількості самогубств та інших видів девіації. На думку Р. Мертона, аномія – це результат конфлікту між культурою і соціальними структурами. Тобто аномія виражає такий стан, при якому існує гостре розходження між культурними нормами та соціально структурованими можливостями людей, як членів певних груп діяти, згідно з цими нормами.

Отже, концепції Е. Дюркгайма і Р. Мертона застосовувалися і розширювалися в декількох напрямках дослідження причин злочинності як на макро-, так і на мікрорівнях. По-перше, науковці розробили та розширили положення Е. Дюркгайма та Р. Мертона щодо макросоціальних умов, які сприяють аномії, зосередивши увагу, зокрема на економічній нерівності та соціальних змінах. По-друге, учені застосували та переглянули теорію аномії на мікрорівні, зосередивши увагу на взаємозв'язках між соціально-економічним статусом, розбіжністю цілей і засобів та злочинністю.

Ключовими кримінологічними індикаторами аномії можна вважати сукупний індекс умисних вбивств та самогубств, оскільки саме такі дії свідчать про масштаби поширення агресії в суспільстві та спрямовані на життя (чуже або власне) як вищу етичну цінність. Ще одним важливим індикатором аномії є корупція. Взаємозв'язок цих індикаторів аномії в різних державах неоднозначний. Найнижчий індекс насильства в деяких мусульманських державах, де корупція переважно висока. Комплексно найкраща ситуація з соціальною аномією в окремих західних державах та в деяких країнах Східної Азії. Індекс насильства в Україні, за мірками ЄС, дуже високий. Це ж має відношення й до корупції.

Використані джерела:

1. Durkheim E. De la division du travail social. Livre I. [Електронний ресурс] URL : http://classiques.uqac.ca/classiques/Durkheim_emile/division_du_travail/division_travail_1.pdf. (дата звернення: 14.11.2022)

2. Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд. Пер. с фр. с сокр. Под ред. В. А. Базарова. Москва, 1994. 399 с.
3. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. Москва, 2006. 873 с.
4. Гідденс Ентоні. Соціологія. Київ, 1999. 726 с.
5. Judith R. Blau and Peter M. Blau. Cost of Inequality - Metropolitan Structure and Violent Crime. *American Sociological Review*. Volume: 47 Issue: 1 Dated: (February 1982) Pages: 114-129. URL : http://users.soc.umn.edu/~uggen/Blau_ASR_82.pdf. (дата звернення: 14.11.2022).
6. Mitchell Chamlin, John Cochran. Assessing Messner and Rosenfeld's Institutional Anomie Theory: A Partial Test. [Електронний ресурс] URL : <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1745-9125.1995.tb01184.x>. (дата звернення: 14.11.2022).
7. Jón Gunnar Bernburg (2014). Anomie and Crime. Pp. A76-A86 in: *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. Springer Science+Business Media, New York. URL : https://www.researchgate.net/publication/340433492_Anomie_and_Crime. (дата звернення: 14.11.2022).
8. Шайгородський Ю. Ж. Аномія як суспільний і особистісний феномен. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2011. Вип. 4. С. 19-29. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipi_end_2011_4_5. (дата звернення: 14.11.2022).
9. Сокурченко В. Аномія (український вимір). Велика українська кримінологічна енциклопедія у 2 т. Т. 1: А–Л / редкол.: В. В. Сокурченко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків, 2021. С.93-94.
10. Роговенко М. М., Семижон А. В. Проблема аномії в історії філософсько-правової думки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 7(1). С. 67-76.
11. Дре́мин В. Н. Социальная аномия как криминологический феномен. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.). Одеса, 2011. Вип. 42. С. 230-240.
12. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Антипостмодерн: криминологічні етюди. Харків, 2020. 280 с.
13. Suicide rate estimates, age-standardized. *Estimates by country*. [Електронний ресурс] URL : <https://apps.who.int/gho/data/node.main.MHSUI.CIDEASDR?lang=en>; Homicide Country Data. URL : <https://dataunodc.un.org/content/homicide-country-data>. (дата звернення: 14.11.2022).
14. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития. Москва, 2011. 464 с.
15. Нинішня молодь. *Український тиждень*. 2018. № 3(531). С.32-33.
16. Corruption Perceptions. *Index 2021*. [Електронний ресурс] URL : <https://www.transparency.org/cpi/2021>. (дата звернення: 14.11.2022).
17. Штомпка П. Социология: Анализ современного общества. Пер. с польского С. М. Червонной. Москва, 2005. 664 с.
18. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / пер. з англ. Тарас Цимбал і Роман Корнута. Київ, 2019. 608 с.
19. Kamensky E. (2016). Innovations. Anomie. Corruption: basic theoretical models. *Economic Annals-XXI*, 157(3-4(1)), 8-11. URL : <http://ea21journal.world/wp-content/uploads/2022/02/ea-V157-02.pdf>. (дата звернення: 14.11.2022).

20. Євген Головаха «Українці дочекаються свого Золотого віку, тільки якщо будуть працювати і не падати духом». [Електронний ресурс] URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3379915-evgen-golovaha-direktor-institutu-sociologii-nan-ukraini.html>. (дата звернення: 14.11.2022).

References:

1. Durkheim E. (N. d.) De la division du travail social. Livre I. N. p. [Electronic resource] URL : http://classiques.uqac.ca/classiques/Durkheim_emile/division_du_travail/division_ravail_1.pdf. [in French]
2. Dyurkgejm, E. (1994) Samoubijstvo: Sociologicheskij etjud. Per. s fr. s sokr. / Bazarova (Ed.). Moskva. [in Russian]
3. Merton, R. (2006) Socialnaya teoriya i socialnaya struktura. Moskva. [in Russian]
4. Hiddens, Entoni (1999) Sotsiolohiia. Kyiv : Osnova. [in Ukrainian]
5. Judith, R. (1982) Blau and Peter M. Blau Cost of Inequality - Metropolitan Structure and Violent Crime. *American Sociological Review*, vol. 47, issue 1, 114-129. URL : http://users.soc.umn.edu/~uggen/Blau_AS_82.pdf. [in English]
6. Mitchell, Chamlin, John Cochran. (N. d.) Assessing Messner and Rosenfeld's Institutional Anomie Theory: A Partial Test. [Electronic resource] URL : <https://online.library.wiley.com/doi/10.1111/j.1745-9125.1995.tb01184.x>. [in English]
7. Jón Gunnar Bernburg (2014). Anomie and Crime. *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*, A76-A86. Springer Science+Business Media, New York. [Electronic resource] URL: https://www.researchgate.net/publication/340433492_vAnomie_and_Crime. [in English]
8. Shaihorods,kyi Yu. Zh. (2011) Anomiia yak suspilnyi i osobystisnyi fenomen. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy - Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies named after I. F. Krasa of the National Academy of Sciences of Ukraine*, issue 4, 19-29. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzpiend_2011_4_5. [in Ukrainian]
9. Sokurenko, V. (2021) Anomiia (ukrainskyi vymir). Velyka ukrainska krymyno lohichna entsyklopediia (Vol. 1-2; Vol. 1: A-L) / redkol.: V. V. Sokurenko (Ed.), O. M. Ban durka (Eds.) et al.; nauk. red. O. M. Lytvynov. Kharkiv : Fakt, 93-94. [in Ukrainian]
10. Rohovenko, M. M., Semyzhon, A. V. (2019) Problema anomii v istorii filozofskopravovoi dumky. *Filozofski ta metodolohichni problemy prava - Philosophical and methodological problems of law*, 7 (1), 67-76. [in Ukrainian]
11. Dryomin, V. N. (2011) Socialnaya anomiya kak kriminologicheskij fenomen. Aktualni problemi politiki: zb. nauk. pr. / redkol: S. V. Kivalov (golov. red.). Odesa, issue 42, 230-240. [in Russian]
12. Lytvynov, O. M., Orlov, Yu. V. (2020) Antypostmodern: kryminolohichni etjudy. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian]
13. Suicide rate estimates, age-standardized. (N. d.) Estimates by country. N. p. URL : <https://apps.who.int/gho/data/node.main.MHSUICIDEASDR?lang=en; Homicide Country Data>. [Electronic resource] URL : <https://dataunodc.un.org/content/homicide-country-data>. [in English]
14. Inghart, R., Velcel, K. (2011) Modernizaciya, kulturnye izmeneniya i demokratiya: Posledovatelnost chelovecheskogo razvitiya. Moskva. [in Russian]
15. Nynishnia molod. (2018) *Ukrainskyi tyzhden - Ukrainian week*, 3(531), 32-33. [in Ukrainian].

16. Corruption Perceptions. (N. d.) Index 2021. N. p. [Electronic resource] URL : <https://www.transparency.org/cpi/2021>. [in English]

17. Shtompka, P. (2005) Sociologiya: Analiz sovremennogo obshestva. Per. s polskogo S. M. Chervonnoj. Moskva, Logos. [in Russian]

18. Fukuiana, F. (2019) Politychnyi poriadok i politychnyi zanepad. Vid promyslovoi revoliutsii do hlobalizatsii demokratii / per. z anhl. Taras Tsymbal i Roman Kornuta. Kyiv : Nash format. [in Ukrainian]

19. Kamensky E. (2016). Innovations. Anomie. Corruption: basic theoretical models. *Economic Annals-XXI*, 157(3-4(1)), 8-11. URL : <http://ea21journal.world/wp-content/uploads/2022/02/ea-V157-02.pdf>. [in English]

20. Holovakha, Yevhen (N. d) «Ukraintsi dochekaiutsia svoho Zolotoho viku, tilky yakshcho budut pratsiuvaty i ne padaty dukhom». N. p. [Electronic resource] URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3379915-evgen-golovaha-direktor-institutu-sociologii-nan-ukraini.html>. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії 15.11.2022

Denysov S., Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Criminal Law and Criminology, faculty No 6, Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

Тымчук О., Associate Professor of the Department of Criminal, Civil and International Law of the Faculty of Law National University «Zaporizhzhia Polytechnic» (Zaporizhzhya, Ukraine)

THE CONCEPT OF ANOMY IN CRIMINOLOGY: THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS

In the concept of E. Durkheim, anomie means a state of society in which the old hierarchy of values is destroyed, and the new one has not arisen or cannot be consolidated. That is, anomie occurs when in a certain area of public life there are no generally accepted standards that regulate the behavior of individuals. Anomie as a manifestation of social disorganization is a source of crime, suicide and other deviations. It is noted that it was the theory of E. Durkheim that laid the foundation for further study of the phenomenon of anomie.

Further development of the concept of anomie is associated with the American sociologist R. Merton. Unlike E. Durkheim, R. Merton considered anomie as the result of a conflict between "culture" and "social structures". Anomie expresses a disintegration in the cultural structure where there is a sharp discrepancy between cultural norms and the socially approved possibilities of people as members of certain groups to act according to these cultural norms. Supporters of the institutional theory of anomie put forward a hypothesis according to which an excessive emphasis on economic goals, coupled with the devaluation of non-economic institutions in society, leads to an increase in crime.

The specifics of anomie in transitional societies, including Ukraine, are analyzed. Empirical indicators of anomie in the modern world are characterized. It is noted that the most important indicators of social anomie in its Durkheimian version are premeditated murders, suicides and corruption. The intentional homicide index and the suicide index together make up the violence index, which characterizes the extent of social pathology. According to the index of violence, the worst situation in the world is recorded in Lesotho, South Africa and Guyana. Minimal social pathology in three Asian countries – Indonesia, Jordan and Brunei. Corruption is lowest in Western states and individual countries of East

and Southeast Asia, and the highest is in some Muslim and African countries. The situation in Ukraine is rather difficult both in terms of the level of violence and the corruption index.

Keywords: criminology, sociology, society, deviation, anomie, murder, suicide.

DOI: 10.33766/2524-0323.100.85-101

УДК: 343.14

Жовтенко І. М., наукова співробітниця Національної академії Служби безпеки України (м. Київ, Україна)

e-mail: inna-1955@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7785-2170>

Богініч І. О., кандидат технічних наук, доцент кафедри «Оперативно-технічні заходи» Національної академії Служби безпеки України (м. Київ, Україна)

e-mail: boginich.liana@email.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7785-7458>

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ НЕГЛАСНОГО ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ З ПОШТОВИХ ВІДПРАВЛЕНЬ

У статті подано ретроспективний огляд розвитку негласного отримання інформації з поштових відправлень, який вдосконалювався відповідно до потреб суспільства та науково-технічного прогресу. Володіння інформацією, отриманою з поштових відправлень, давало окремим високопосадовцям, урядовим установам і державним організаціям суттєві переваги в економічній, дипломатичній, політичній, воєнній і науковій сферах. Авторами розглядаються окремі історичні періоди становлення огляду кореспонденції відповідно до існування різних політично-суспільних формацій. Надаються приклади існування зазначеного огляду в стародавню епоху, у тому числі за часів Древньої Греції, створення та існування європейських держав і російської імперії, органів безпеки радянського режиму, який на той час діяв в Україні. У наведені історичні періоди негласне отримання інформації з поштових відправлень проводилося відповідно до закритих циркулярів і таємних інструкцій, що обмежувало права і свободи громадянина.

У статті значна увага приділена розгляду термінів, пов'язаних з оглядом поштової кореспонденції, – перлюстрація, «чорний кабінет» та воєнна цензура. З розвитком засобів поштового зв'язку вдосконалювалися форми й методи негласного зняття інформації в інтересах захисту державного устрою та його успішного функціонування. Авторами наводиться сучасна практика країн Західної Європи, у тому числі Німеччини, Австрії, Франції та Великої Британії щодо негласного отримання інформації з поштових відправлень. Крім того, зауважено, що на сьогодні для України розвиток системи ефективних демократичних інституцій, за допомогою яких реалізуються принципи і цінності держав-членів Європейського Союзу, нагальним є питання дотримання вимог міжнародних правових актів стосовно основних прав і свобод людини, до яких належить таємниця кореспонденції. Наголошено, що після отримання Україною незалежності огляд приватного листування може бути здійснений виключно відповідно до

© Жовтенко І. М.,

Богініч І. О., 2022